

Saul Bellow og antroposofien¹

Cato Schiøtz

I Innledning

Saul Bellow (1915-2005) ville ha fylt 100 år 10. juni i år². Han tilhører en meget eksklusiv gruppe av amerikanske forfattere som har mottatt nobelprisen i litteratur etter krigen og er i selskap med for eksempel Hemingway, Steinbeck og Faulkner.

Bellow fikk nobelprisen i 1976 etter utgivelsen av en av hans mest sentrale bøker, *Humboldts gift*, året før (norsk oversettelse *Humboldts gave*, Aschehoug 1976).

Hvorfor beskjeftige seg med Bellow i *Libra*? Årsaken er at det ikke finnes andre nobelprisvinnere i litteratur som har hatt en så sterk interesse for Rudolf Steiner og for antroposofien som Saul Bellow.

I Norge er vi som kjent rimelig bortskjemte med forfattere som både har latt seg inspirere av Steiner, og som har brukt antroposofien som utgangspunkt for både romaner og lyrikk. Det er tilstrekkelig å henviser til forfattere som André Bjerke, Jens Børneboe, Alf Larsen og Olav Aukrust og – i de senere årene – Kaj Skagen, som tidligere i år som kjent utga den monumentale biografien om den unge Rudolf Steiner med tittelen *Morgen ved midnatt*. Og vi kan allerede nå glede oss til Peter Normann Waages store André Bjerke-biografi, som er ventet i 2017.

Steiner kom inn i Bellows liv først da Bellow var blitt en eldre mann, da han nærmet seg 60 år. Som vi skal komme tilbake til nedenfor, ble dette foranledningen til flere års sterk beskjeftigelse med antroposofien og med sentrale antroposofen Owen Barfield står i denne forbindelse i en særstilling. Bellow beundret og lot seg inspirere av Barfield, som han hadde en lengre og interessant korrespondanse med.

Formålet med denne artikkelen er å se nærmere på Bellows livsverk, og særlig Bellows forhold til antroposofien. Vi skal i denne forbindelse blant annet se på hvordan han behandlet antroposofiske temaer i *Humboldts gave*, hvor bokens hovedperson, Charlie Citrine formidler hvordan han beskjeftiger seg med viktige tanker hos Steiner.

Charlie Citrine har viktige selvbiografiske trekk, og Citrines beskjeftigelse med antroposofien kan også – delvis – leses som en fremstilling av Bellows egne tanker. Vi skal dele behandlingen opp i fire hovedpunkter:

I pktm II skal vi gi en generell fremstilling av Bellows biografi og viktigste bøker. I pkt III vil vi behandle hans forhold til antroposofien fra begynnelsen av 1970-tallet frem til midt på 1980-

¹ Artikkelen er basert på et foredrag i Oslo-gruppen våren 2015.

² Bellows fødselsdato blir av og til oppgitt til juli 1915 – dette skyldes at man i Bellows familie noen ganger brukte den jødiske kalenderen.

tallet. I pkt IV skal vi særskilt ta for oss *Humboldts gave*, som var den direkte foranledningen til at Bellow fikk nobelprisen for sitt forfatterskap.

I pkt V skal vi se nærmere på hvordan vi i antroposofiske sammenhenger i Norge har behandlet Bellow. I denne forbindelse fremhever vi Niels Magnus Bugges forfatterskap. Bugge var i alle år en begeistret Bellow-leser og vi har i dette nummeret av *Libra* trykket hans anmeldelse av *Humboldts gave* i *Morgenbladet* i 1976. Dette bidraget er også inntatt i den essaysamlingen med Bugge-artikler som *Antropos* utga etter Bugges alt for tidlige bortgang. Boken ble utgitt i 2006, året etter at Bugge døde, med tittelen *Åndstradisjon som opprør*.

II Litt om Saul Bellows biografi og livsverk

Saul Bellow (fødenavn Solomon Bellows) ble født 10. juni 1915 i Quebec. Begge foreldrene var jødiske. Faren Abraham Bellows, kom fra Litauen, og moren Lescha (født Gordin) kom fra Latvia. Foreldrene bodde i St. Petersburg frem til 1913. Da emigrerte de til farens søster i Canada, som følge av at de ikke lenger fikk fornyet sin oppholdstillatelse i Russland, og fordi jødene ble diskriminerte i de siste årene før revolusjonen. Da Bellow var 9 år flyttet familien til Chicago, hvor han tilbragte sine ungdomsår i byens fattigste strøk. I disse årene var han – i henhold til sin egen karakteristikk - en "gategutt".

Bellow gjorde opprør mot det han oppfattet som ortodoks jødedom. Han var politisk svært radikal, og tilhørte den trotskistiske fløyen av den amerikanske kommunistiske bevegelse. Hans identifikasjon med Leo Trotsky gikk så langt at han reiste til Mexico i 1930 for å oppsøke Trotsky. Han ankom imidlertid Trotskys bopel dagen før han ble myrdet av en agent utsendt av Josef Stalin.

Hans kommunistiske svermeri i tenårene ble ingen langvarig affære. Han påbegynte sin akademiske utdannelse og studerte antropologi og sosiologi ved University of Chicago og fortsatte studiene ved University of Wisconsin. Under krigen tjenestegjorde han i den amerikanske handelsflåte og ble amerikansk statsborger i 1941, 26 år gammel.

Bellow debuterte med *Dangling Man* i 1944, som ikke vakte spesiell oppsikt. I årene 1946-1948 arbeidet han ved University of Minnesota, for deretter å flytte til Paris. Hans litterære gjennombrudd skjedde med romanen *The Adventures of Augie March* som kom i 1953, og som han mottok the National Book Award for Fiction for.

Bellow hadde et Wilhelm Reich-svermeri i 1950-årene som imidlertid ikke varte lenge.

Han bodde i New York City frem til 1962 da han flyttet tilbake til Chicago og ble professor ved University of Chicago hvor han underviste i en årrekke. Han utga bøkene *Seize the Day* i 1956 og *Henderson the Rain King* i 1959 før han virkelig slo igjennom med romanen *Herzog* i 1964, som han også fikk National Book Award for. Bellow fulgte opp sin store kommersielle suksess med *Herzog* i 1970 ved utgivelsen av *Mr. Sammler's Planet* i 1974, som innbrakte ham en tredje National Book Award.

I 1973 ble han deltaker i en antroposofisk studiegruppe i Chicago, og ble nærmest omgående fascinert av Rudolf Steiner og antroposofien. Dette forholdet skal vi utdype i pkt III nedenfor. Antroposofien står sentralt for hovedpersonen i Bellows påfølgende bok *Humboldt's Gift* (1975). Boken var den direkte foranledningen til nobelprisen i litteratur i 1976. I tillegg innbrakte den Bellow den prestisjetunge Pulitzer Prize for Fiction i 1975.

Den svenske nobelkomiteen skrev i sin innstilling³:

«...det han har skrevet viser en blanding av rik pikaresk romankunst og en subtil analyse av vår kultur, av underholdende eventyrlige skildringer, drastiske og tragiske episoder i rask rekkefølge, spekket med filosofisk konversasjon. Alt dette er utviklet av en kommentator med en vittig tunge og en dydeborende innsikt i de indre og ytre komplikasjonene som får oss til å handle, eller beskytter oss mot å handle, og hva som kan kalles vår tidsalders dilemma.»

Bellow fortsatte som universitetsprofessor også etter at han ble pensjonist og underviste ved en rekke amerikanske prestisjeuniversiteter, som for eksempel Yale og Princeton. Han flyttet til Brookline i Massachusetts i 1993, hvor han døde 12 år senere, i 2005.

Hans viktigste romaner etter *Humboldt's Gift* er *The Dean's December* i 1982, *More Die of Heartbreak* i 1987, *A Theft* i 1989, *The Belarosa Connection* i 1989, *The Actual* i 1997 og *Ravelstein* i 2000. I tillegg utga han flere skjønnlitterære novellesamlinger og sakprosa-bøker, blant annet memoarboken *To Jerusalem and Back* i 1976.

Bellows privatliv var rimelig turbulent. Han hadde fire skilsmisser bak seg da han i 1989 giftet seg med Janis Freedman, som han forble gift med frem til sin død, og som han fikk sitt fjerde og siste barn med.

I forbindelse med årets markering av 100-årsdagen for hans fødsel ble det skrevet flere interessante omtaler av Bellows forfatterskap i norske aviser. Frode Johansen Riopelle skrev en kronikk lørdag 13. juni i Klassekampen med tittelen "Den gammeldagse". Riopelle peker på Saul Bellows karakteristika, som for eksempel hans sterke tro på fantasien og forestillingsevnen. Forfatterskapet er dypt samtidsengasjert, og Bellow skriver vesentlig om mulighetene og vilkårene for kunstnerisk arbeid.

Bellow anså – understreker Riopelle – at en forfatter har et samfunnsansvar, slik mange av de store klassiske russiske forfattere hadde. Riopelle fremhever at Bellow var opptatt av den franske filosofen og mystikeren Simone Weil, og hennes fremheving av kjærligheten som "en tro på det menneskelige som sådan".

I Morgenbladet av 16. juli skrev Erik Bjerck Hagen en lengre kronikk med tittelen "Fortsatt god, fortsatt omstridt". Også Bjerck Hagen fremhever det som etter hans mening er Bellows sterke side: Hans presise beskrivelse av hva det vil si å være seg selv i det amerikanske storbylivet slik

³ Sitert etter den engelske utgaven av Wikipedia om Saul Bellow.

det artet seg fra 1920-tallet og frem til 1975, og Bjerk Hagen trekker i denne forbindelse en forsiktig parallell til Dickens' romaner. Hagen skriver:

"Disse erindringene er gjerne positivt ladet, men de inneholder også den sult på suksess og rikdom som skulle til for å kjempe seg inn i en stadig mer uoversiktlig, brutal og utilfredsstillende voksen tilværelse."

Bellows forfatterskap har vært gjenstand for omfattende diskusjoner opp gjennom årene. Blant hans sterkeste støttespillere fremhever Bjerk Hagen særlig Philip Roth, mens litteraten Harold Bloom er mer skeptisk.

Bjerk Hagen avslutter sin informative kronikk med følgende karakteristikkk av Bellow:

"Når han finner det rette balansepunktet, er det ingen som ham."

I etterkant av 100-årsmarkeringen hadde professor Per Fugelli i en kronikk i Aftenposten 24. september med overskriften "Gleden ved å være vanlig", hvor han avla Bellow en kort visitt:

"Chicago-forfatteren og nobelprisvinneren Saul Bellow er 100 år i år. Han hilser alle prestasjonsfokuserte med ordene: "I am not in this world to fulfil YOUR expectations."

Fugelli bruker dette som en illustrasjon på at man i vår tid i alt for stor grad prøver å leve opp til andres forventninger.

I forbindelse med markeringen understreket for øvrig Jan Kjærstad i et intervju hvilken stor betydning Bellow hadde hatt for ham. Også Ketil Bjørnstads erindringsbok om 1960-tallet, som ble utgitt i høst, fremheves Bellow i forordet som en av tre forfattere som har hatt spesiell betydning for Bjørnstad.

Skulle vi driste oss til en oppsummering i hovedlinjene og hovedmotivene i Bellows litterære produksjon – slik de formidles av Riopelle og Bjerke Hagen - må det være at Bellow regnes som en viktig representant for den jødisk-amerikanske roman hvor Bellow dweler ved sentrale temaer i det moderne menneskets fremmedgjøring.

III Generelt om Saul Bellow og antroposofien

Tidlig på 1970-tallet oppdaget som nevnt Bellow Rudolf Steiner og antroposofien. I 1973 begynte han å delta på møtene i Chicago-gruppen av det amerikanske antroposofiske selskapet, som hadde møter hjemme hos Peter LeMay, som var en ledende antroposofisk skikkelse i byen⁴. Møtene var uformelle og hadde 10-14 deltakere. "Det var en slags sokratisk dialog" skriver en av dem, lyrikeren Wilhelm Hunt. Etter at møtene var avsluttet gikk

⁴ James Atlas: Bellow. A biography. New York 2000 s. 436-437. Atlas opplyser i note 437 på s. 644 at Bellow snakket lenge og grundig om sin interesse for Steiner i et intervju med Melvin Bragg, "Off the Couch by Christmas, Saul Bellow of His New Novel", The Listener 93 (20. november, 1975).

deltakerne regelmessig til Kristensamfunnets "Seminary", som holdt til på North Dearborn Street for videre diskusjoner.

Bellow var en ivrig deltaker og fattet stor interesse for Steiner. Han praktiserte antroposofisk meditasjon, og hadde til og med et fotografi av Steiner på sitt skrivebord.

På sine reiser til New York oppsøkte han regelmessig det amerikanske antroposofiske selskapet som holdt til på Madison Avenue, og ervervet etter hvert et omfattende antroposofisk bibliotek. Han noteterte med tilfredshet at Steiner hadde arbeidet med Goethes naturvitenskapelige skrifter, og at Steiner således "had credentials".

I et intervju med The Telegraph Magazine i 1975 omtalte han antroposofien på følgende måte:

«Noen av visjonene jeg fant hos Steiner er ganske utfordrende, som at ånden faktisk kan se selve menneskekroppen fra et annet og høyere standpunkt. Det bringer tilbake i livet en form for magi som vi er blitt overtalt til å skulle droppe. Vi holder oss med en fullstendig innsiktsløs beskrivelse av den ytre verden, og denne beskrivelsen blir hele tiden mindre og tørrere. Hvorfor må vi være innsiktsløse og dehydrerte i tillegg? Når Steiner forteller meg at jeg har en sjel og en ånd, da svarer jeg, -ja, det har jeg alltid visst.»

Bellow la aldri skjul på sin religiøse draging, men Steiners appell gikk utover det religiøse: Det var den utfordring og opposisjon Steiner representerte i forhold til moderne teknologi som – slik Bellow så det – i for stor grad hadde fått dominere bevisstheten til menneskene i det 20. århundre.

Bellow var imidlertid ingen mystiker. I likhet med Charlie Citrine, var han skeptisk til Steiners mere eksotiske synspunkter på "lotusblomster" og andre temaer som han oppfattet som for sære: "It was all too much for me, skrev han i ett av sine brev.

Men han identifiserte seg i stor grad med Steiners ambisjon om å slå en bro over kløften mellom naturvitenskapelig empirisk vitenskap og en høyere form for bevissthet, som kunne avdekke "spiritual reality".

Tidlig i sine antroposofiske studier ble han kjent med forfatterskapet til en av Englands mest kjent antroposof, historikeren og prosedyreadvokaten Owen Barfield.

Hvem var Owen Barfield?

Owen Barfield var født 9. november 1898 og ble nesten 99 år – han døde 14. desember 1997. Han var universitetsutdannet innen fagene engelsk og litteratur, og utga også en lyrikksamling i 1928. Deretter tok han juss, og praktiserte som prosedyreadvokat i London fra 1934 til han pensjonerte seg i 1959, 60 år gammel.

Barfield ble antroposof etter å ha vært tilstede på et foredrag som Steiner holdt i England i 1924. Han ble etter hvert en sentral person innen engelsk kulturliv, og var en del av den såkalte

"Inklings-kretsen" som også besto av C. S. Lewis og J. R. R. Tolkien – begge var nære venner av Barfield gjennom hele livet.

Bellow skrev et forord med tittelen "The Case for Anthroposophy" til en sentral Steiner-bok fra 1917 som på engelsk ble utgitt under tittelen *Riddles of the Soul* – og som nylig utkom på norsk på Antropos forlag med tittelen *Sjelegåter*.

Som det fremgår nedenfor, var Bellow særlig fascinert av Barfields bok *Saving the appearances: A study of idolatry*, som ble utgitt i 1957, og hvor Barfield behandlet menneskets bevissthetsutvikling gjennom 3000 år: For Barfield var det viktig å understreke at man ikke bare sto overfor en fysisk evolusjon, men at mennesket også hadde gjennomgått en bevissthetsevolusjon, og at det for dagens mennesker er mulig å stå i et erfaringsforhold til det oversanselige.

Bellow skrev et brev til Barfield 3. juni 1975⁵, og fremhevet at han hadde lest Barfields to bøker *Saving the appearances* og *Unancestral Voice* fra 1965. Den siste boken omtales som: "a fascinating book". Bellows brev medførte at han umiddelbart etterpå reiste til London, hvor han traff Barfield i slutten av juni 1975. Umiddelbart etter besøket takket Bellow Barfield⁶:

«Det gjorde stort inntrykk på meg at De ville komme helt ned til London for å svare på spørsmål fra en uvitende fremmed. Jeg våger å påstå at anledningen var langt mer interessant for meg enn den kunne være for Dem. De var høyst tålmodig med en nybegynner som prøver å lære sin ABC. Jeg har fortsatt å studere Deres «Unancestral Voice». Det er ikke lett å få kondensert mer enn førti års lesning og tenkning – men jeg har en sterk fornemmelse av at De gir en sannferdig fremstilling av tingene.»

Møtet fant sted umiddelbart etter at Bellow hadde utgitt *Humboldt's Gift* i 1975 som imidlertid Barfield hadde et noe ambivalent forhold til. Bellow og Barfield brevvexlet regelmessig frem til begynnelsen av 1980-tallet, og brevene inneholder flere referanser til Bellows arbeid med Steiner. I et brev fra Bellow datert 25. februar 1976⁷ heter det blant annet:

«Jeg fortsetter med å lese Steiner og med å gjennomføre bestemte øvelser. Jeg er spesielt trofast mot «Jeg er-det tenker»- meditasjonen i den øvelsesboken De var så vennlig å gi meg. Ut av dette får jeg en særlig daglig stabilitet.»

I et senere brev fra 25. februar 1976⁸ skriver Bellow:

«Det er slik at jeg fortsetter så godt som jeg er i stand til med Steiner, og at jeg stadig forsøker å utdanne meg selv... Den virkelig store absurditeten er, at det er de åndelige

⁵ Saul Bellow: Letters. Edited by Benjamin Taylor. New York 2010 (heretter referert til som Letters). Side 326.

⁶ Simon Blaxland-de Lange: Owen Barfield. Romanticism Come of Age. A Biography. London 2006. (Heretter referert til som Barfield). Side 50.

⁷ Letters side 334.

⁸ Barfield side 55.

⁹ Letters side 345

anliggender, -det som mest av alt fortjener vår seriøsitet-, som blir ansett som absurditeter.»

5. februar 1977⁹ karakteriserer Bellow sitt forhold til Steiner :

«Steiner gjør ting noen ganger enklere, andre ganger mye vanskeligere. Dette er ikke på grunn av det nye perspektivet han gir meg. På mange måter blir jeg trukket mot ham fordi han gir bekræftelse på, at et perspektiv jeg alltid har hatt, som rudiment, faktisk inneholdt sannheten. Men å sette sammen hele verden på nytt, utfra en ny design, er ikke lett for en mann på seksti.»

Om en artikkel av Seymour Epstein heter det – i samme brev:

«Etter å ha lest ham tenkte jeg over Deres ord i «Unancestral Voice» om Ahrimans verk, nedkjølingen av alt det i menneskets tenkning som avhenger av en særlig varme, hvordan undere tolkes som kompleksitet, respektfull fremferd erstattes av vulgaritet. Selvfølgelig, man må være forsiktig, ikke å identifisere enhver kyniker med mørkets makter, så jeg skal avholde meg fra å si mye mer om dette.»

Bellow fortsetter arbeidet med Steiner – noe han bekrefter i et brev til Barfield 15. august 1979¹⁰:

«Jeg fortsetter å lese Deres bøker og å tenke på Dem, og også med å lese Steiner og arbeide med antroposofien.»

I det samme brevet siteres fra en Steiner-bok som på engelsk fikk tittelen *Anthroposophy: An Introduction*¹¹:

«... dersom en mann har liten sans for realiteter, ingen interesse for detaljer om andres liv, -hvis han er så «ovenpå» at han seiler gjennom livet uten å bry seg om dets detaljer, så viser han på denne måten at han ikke er en genuin seer.»

Bellows arbeid med Steiner på 1970-tallet oppsummeres i et brev til Barfield 11. november 1979¹²:

«Fire eller fem år med lesning av Steiner har forandret meg betraktelig... Jeg ser Dem som, – det skinner igjennom i Deres brev –, en mann som har lært hva man kan gjøre utfra bevissthetssjelen, som har klart å gjenopprette skadede forbindelser, og funnet veier som leder fra tanke til følelse. Jeg vil ikke gjøre Dem pinlig berørt ved å uttale meg mer om dette, De må trolig synes det er dårlig formulert. Jeg har lagt merke til i deres bøker hvordan De unngår å gjøre krav på slike egenskaper for Deres vedkommende. Nettop slik som Meggid kaller seg selv den minste av Mikaels tjenere,

¹⁰ Letters side 368

¹¹ Letters side 369

¹² Letters side 371

foretrekker De å forminske bildet av Dem selv. De beste av oss har blitt ødelagt gjennom krigene i dette århundret. Blant de overlevende er det ingen andre enn slike som oss, som vi kan bygge videre på. «Jeg er for mitt vedkommende interesseløst ærlig, men...» Jo, det er slik. Jeg er enda mer «interesseløst ærlig» selv, så det moret meg å bli omtalt som «en stridsvogn omringet av sprettert-skyttere».

I 1982 anmeldte Barfield Bellows nylig utgitte bok *The Dean's December*, som han ikke var særlig begeistret for.

I et brev 21. august 1982 omtaler Bellow Barfields kritikk. Han skriver¹³ om sitt forhold til Steiner:

«Dessuten, jeg er en Steiner-leser på elevstadiet, mens De er en respektert veteran, så jeg må nødvendigvis ha en stor interesse i Deres synspunkter. Her er en mann som har studert antroposofi i femti år. Hvilke virkninger har det hatt?»

I brevet imøtegår Bellow Barfields synspunkter på *The Dean's December*. Bellow kommenterer spørsmålet om det i denne boken er et element av selvbiografi og skriver¹⁴:

«Selvbiografi? Bare i den svakeste grad. Hadde jeg ment å skrive om meg selv, hadde jeg nok latt Dean lese Steiners ledesetninger og mysteriedramaer, og bemerket at han så seg selv stående mellom Lucifer i øst og Ahriman i vest.»

På midten av 1980-tallet hadde Bellow og Barfield glidd fra hverandre – det siste kjente brevet fra Bellows side er datert 23. juli 1982. Formodentlig var det Barfields distanserte kritikk av Bellows forfatterskap som medførte at Bellow – som var svært ærekjær – trakk seg tilbake.

Men dette medførte ikke at Bellows interesse for Steiner opphørte.

I Simon Blaxland-de Langes Barfield-biografi heter det avslutningsvis i kapittelet om Owen Barfield and America¹⁵:

«Også et mål på Bellows trofasthet mot Barfield ligger i det faktum at Bellow skrev et meget opplysende forord til en foredragsserie av Rudolf Steiner kalt «Naturerkjennelsens grenser», som ble utgitt på engelsk i 1983.»

Dette forordet er gjengitt i sin helhet i dette nummeret av *Libra*.

Og i det intervjuet med Bellow som Arken trykket i 1984 – og som er gjengitt i utdrag i dette nummer av *Libra* – ser vi at Bellow fremdeles omtaler Steiner i sterkt rosende vendinger. Og så sent som i novellen *More Die of Heartbreak* fra 1987 gjenfinner vi for øvrig Steiners tanker fra et Steiner-foredrag fra 9. oktober 1918, som på engelsk har tittelen *The Work of the Angels in Man's Astral Body*.

¹³ Letters side 399.

¹⁴ Letters side 400.

¹⁵ Barfield side 66.

Avslutningsvis skal vi gjengi noen linjer fra et brev Saul Bellow skrev til sin venn Stanley Elkin 22. juli 1992¹⁶, hvor det heter:

«Kan hende ligger vanskeligheten i årstiden. Merkelige ting hender med sjelen i sommerperioden. Rudolf Steiner, hvis bøker jeg har lest i originalutgave, skrev at vår natur om sommeren går inn i en drømmetilstand, blir bevisstløs. Man skulle tro den sover om vinteren, når stillstand hersker, og alt er frossent. Helt motsatt er vinteren en sesong med intens bevissthet eller våkenhet. Det er i den fruktbare sommeren at jorden blir overmannet av søvn og overgir seg til bevisstløs ubeskyttethet. Hvis sjelen hadde fått sin vilje, ville den ligge å døde gjennom alle sommermånedene.»

Bellow oppsummerte sitt syn på Barfield på følgende måte i en bokanmeldelse:

«Vi er godt forsørget med interessante forfattere, men Owen Barfield er ikke fornøyd med å være blott og bart interessant. Hans ambisjon er å frigjøre oss. Frigjøre fra hva? Fra det fengsel vi har skapt oss, ved vår måte å vite ting, våre begrensede og falske tankevaner, vår common-sense.»

Owen Barfield på sin side mente nok at Saul Bellow aldri kom helt på innsiden av antroposofien, og at den aldri ble noe som innebar et forpliktende element i Bellows liv.

IV Spesielt om Humboldts gave

I dette avsnittet skal vi se nærmere på den boken som antakelig var utslagsgivende for at Saul Bellow ble tildelt nobelprisen i 1976.

Boken ble utgitt i oktober 1975. Året før hadde utdrag av den blitt trykt i Playboy i januar 1974. Et annet utdrag ble publisert forut for utgivelsen i tidsskriftet Esquire i desember 1974.

I dette nummeret av Libra er det inntatt to anmeldelser av boken. Niels Magnus Bugge anmeldte den i Morgenbladet 31. desember 1975. Anmeldelsen har tittelen "Kosmos-Chicago-Kosmos. En reise gjennom tid og rom med Saul Bellow". Bugges anmeldelse bringer en generell gjennomgang av Bellows roman.

I tillegg trykker vi en artikkel av Herbert J. Smith: "Humboldt's Gift and Rudolf Steiner", som ble offentliggjort i det The Centennial Review vol.22 i 1978. Denne artikkelen representerer en spesiell drøftelse av det antroposofiske innholdet i Humboldts gave.

Hovedpersonen Charlie Citrine er en mann med klare svake sider: Han har en rekke egenskaper som gjør at han kommer opp i problemer – blant annet er hans forhold til kvinner svært komplisert. Citrine har en venn, lyrikeren von Humboldt Fleisher, som er død – men som Citrine tenker tilbake på i romanen. Humboldt var opprinnelig en suksess, men mistet grepet både om forfatterskapet og tilværelsen. Han går tilslutt til grunne i en malstrøm av

¹⁶ Letters side 495.

sykdom, alkohol og paranoia. Citrine lider ikke samme skjebne, fordi han forstår at det er en vei ut av det meningsløse kaoset som han er omgitt av. Og det er her han møter en antroposof ved navn dr. Scheldt, og Citrine begynner selv å lese Rudolf Steiners bøker.

Humboldts Gave er egentlig to gaver. Det er for det første et utdrag av et teaterstykke der Citrine tydeligvis har vært modell. Citrine får vite at dette stykket er blitt ulovlig filmatisert til en film med navn Caldofreddo, og han lykkes i å få en stor erstatning fra filmens produsenter. Den andre gaven er et brev fra Humboldt, hvor Humboldt advarer Citrine mot farene ved kommersiell suksess.

I sitt brev til Citrine avslutter Humboldt med å understreke sin tro på det overnaturlige:

"Til sist – husk: Vi er ikke naturlige vesener, men overnaturlige vesener"¹⁷.

Om sitt forhold til dr. Scheldt sier Citrine:

"Og, ikke desto mindre, min relasjon til dr. Scheldt var enormt viktig. Spørsmålene jeg tok opp med ham kunne ikke vært mer alvorlige"¹⁸.

Diskusjonene mellom Citrine og dr. Scheldt omfatter en rekke spørsmål; fra Steiners utlegning om bevissthetssjelen, til utforskning av sjelevandring og reinkarnasjon, og hvordan mennesket inntar en plass i et stort åndelig hierarki.

Citrine beskjeftiger seg dypt med flere av Steiners grunnbøker, som for eksempel *Frihetens filosofi*, *Teosofi* og *Hvordan når man til erkjennelse av de høyere verdener?* I tillegg leser han en rekke av Steiners foredrag. Citrine følger Steiners meditasjonsanvisninger og konkluderer med at meditasjonsøvelsene styrker hans viljeskrefter. På slutten av boken fremgår det at han regelmessig mediterer over ulike antroposofiske spørsmål og at han til og med forsøker å komme i kommunikasjon med sin avdøde venn Humboldt. I tillegg til å lese Steiner og meditere i henhold til Steiners anvisninger, skriver Citrine flere artikler om antroposofiske temaer, og han introduserer personen Pierre Thaxter til antroposofien. Thaxter er journalist fra California og blir fascinert av Steiners syn på Goethe og hans syn på det oversanselige i sin alminnelighet. Bellow legger følgende ord i munnen på Thaxter¹⁹:

"Jeg har lest din mann Rudolf Steiner, og han er fascinerende. Jeg forventet noe slikt som Madame Blavatsky, men han viser seg å være en veldig rasjonell slags type mystiker."

Romanen ender med at Citrine planlegger å reise til det antroposofiske senteret, Goethanum utenfor Dornach ved Basel i Sveits. Denne reisen realiseres imidlertid ikke, og romanen avsluttes ved at Humboldt blir begravet for annen gang ved Valhalla kirkegård.

Herbert J. Smith skriver avslutningsvis i sitt essay, at for Charlie representerer krokusen som vokser opp fra vinterens jord ved Humboldts grav, vårens evige evne til reproduksjon. Ved å sammenstille Humboldts jordfesting på Valhalla kirkegård med nye vårlige krokuser, antyder

¹⁷ Sitert etter Smith side ...

¹⁸ Sitert etter Smith side ...

¹⁹ Sitert etter Smith side ...

Bellow at døden ikke representerer en sluttstrek, men har et viktig motstykke i en kontinuerlig livssyklus. Steiner presenterer i boken *Hvordan når man til erkjennelse av de høyere verdener?*, et beslektet synspunkt.

I sin kommentar til den åndelige betydningen av liv-og-død-syklusen refererer Smith til Steiner:

”Og slik er dette nye liv blitt til en kamp mot den almene død. Fra restene av en hendøende, stadig mer forherdet verden, spirer kimene til en ny verden frem. [...]Nettopp i mennesket finner dette sitt tydeligste uttrykk. [...] Mennesket er således et dobbeltvesen, et dødelig og et udødelig. Det dødelige er i sin slutttilstand, det udødelige i sin begynnelsestilstand”.²⁰

Den antroposofiske avstandtagen av det gamle i forhold til det nye forklarer kanskje best Citrines reaksjon i Humboldts begravelse.

Til slutt skriver Smith at til tross for sin åpne avslutning, synes *Humboldts gave* å være Bellows mest positive bok til nå. Bellow syr nøye trådene i Steiners åndsvitenskap inn i sin siste roman for å skape et mer fullstendig forsvar av mennesket. Som Dutton bemerker, skildrer Bellows romaner mennesket som en nesten engleaktig skikkelse skapt i Guds bilde med sin egen plass i en kosmisk kjede. *Humboldts gave* er en videreføring av dette synspunktet med visse antroposofiske modifikasjoner. Ved å innlemme antroposofiske begrep som bevissthetssjel, sjelevandring, og reinkarnasjon i sin åttende roman synes Bellow å heve mennesket enda en plass i den kosmiske kjede som våre liv representerer.

V Rudolf Steiner og Saul Bellow – sett fra et norsk perspektiv

Som nevnt innledningsvis, er det særlig Niels Magnus Bugge som har beskjeftiget seg med Bellows bøker i Norge. Fra Bugges side foreligger det en rekke anmeldelser av Bellows verker, som alle ble skrevet for Morgenbladet. Se i denne forbindelse:

- Nærbilde av et moderne bevissthetsmenneske – 12.11.66.
- Skurkaktighetens utbytting av samvittigheten – 02.06.67.
- Han taler til et annet Amerika – 23.05.70.
- Et gnistrende tidsoppgjør – 15.09.71.
- Kosmos-Chicago-Kosmos – 31.12.76.
- Saul Bellow – en sorgmunter apokalyptiker – 27.11.85.

²⁰ Sitert etter den norske oversettelsen *Hvordan når man til erkjennelse av de høyere verdener?*, Antropos 1990, s. 199 f.

Bugges anmeldelse av *Humboldts gave* er inntatt i sin helhet i dette nummeret av *Libra*. Anmeldelsen taler for seg selv. Vi skal imidlertid referere noen uttalelser fra Bugges side som reflekterer noen hovedsynspunkter.

Bugge fremholder på side 171:

"Samfunnet er blitt en moralsk katastrofe" sier Citrine i "Humboldts gave" og mener både det amerikanske og det russiske samfunn, som hver på sin måte er blitt toneangivende. Bellow ser mørkt på dagens kapitalistiske virkelighet i Amerika, men har heller ingen marxistiske illusjoner om revolusjonære forandringer. Den kulturelle forsøpling er den samme innenfor alle samfunnsklasser, det er de samme nyheter og fjernsynsprogrammer, det samme materialistiske storbyjag og de samme behovene som trenger inn over alt, selv om muligheten til å få behovene tilfredsstilt er ujevnt fordelt. Krisen er ikke bare politisk, men metafysisk og religiøs."

Videre på side 172:

"Bellows metafysiske tanker springer altså direkte ut av hans livserfaringer. Ettersom det stadig eksisterer individer med religiøse, moralske og estetiske følelser og behov som ikke har noen som helst plass i dagens amerikanske virkelighet – og minst i storbyene – så slutter han seg til at disse behovene må ha sin kilde eller sitt objektive korrelat i et åndelig tilværelsesplan, som vi på en eller annen måte står i forbindelse med.

Og her er det da at Citrine (og Bellow) har støtt på antroposofien. Antroposofien er en uhyre omfattende og mangesidig "livsanskelse", som for Bellow må ha tilfredsstilt et behov for mening som han har vært på jakt etter gjennom hele sitt forfatterskap, og som han ikke har funnet noen andre steder."

Og Bugge oppsummerer:

"Saul Bellow mener i hvert fall tydeligvis at vi nå er kommet til veis ende med slike immanente forklaringer. De er ikke lenger i stand til å impulsere oss i retning av en mer menneskeverdig tilværelse, individuelt og kollektivt. Også kristendommen i dens avmytologiserte tilstand har her spilt fallitt. Den har satt skille mellom frelseshistorie og historie, kristendommen er blitt redusert til et telegrambudskap om vilkårene for frelse i en annen verden, hva vi foretar oss i historien blir fra et slikt synspunkt likegyldig. Historien eksisterer bare i tiden, og vil tilslutt bli tilintetgjort og brenne opp som en fyrstikk uten å etterlate seg noe spor i evigheten. Hvorfor skal vi da ta oss sammen?"

Det andre bidraget som det er grunn til å fremheve, er som nevnt intervjuet som John Michael Hudtwalcker og Peter Normann Waage hadde med Saul Bellow høsten 1984, og som er gjengitt i *Arken* nr 2/1985.

Saul Bellow var alltid særdeles gjerrig på intervjuer, og det er direkte bemerkelsesverdig at han sa ja til å bli intervjuet av to unge medarbeidere i et totalt ukjent norsk tidsskrift, i et land som Bellow ikke på noen måte hadde noen tilknytning til.

Artikkelen i Arken er en dobbeltartikkel, i tillegg til selve intervjuet gis det en nærmest burlesk redegjørelse for omstendighetene som ledet frem til intervjuet, og som er trykket i henholdsvis venstre og høyre spalte i Arken parallelt med intervjuet med Bellow.

Valget av navnet "Arken" på Kaj Skagens og Peter Normann Waages tidsskrift foranlediger en særskilt kommentar: Charlie Citrine forteller²¹:

"Du forstår, Thaxter planla å utgi tidsskriftet Arken. Vi hadde alt klart. Vi skulle publisere noen nydelige ting i tidsskriftet – utsnitt av mine fantasifulle tanker om en verden som bevisstheten hadde forandret for eksempel".

Det var således et tidsskrift med dette navnet som Skagen og Waage realiserte i 1978. Charlie Citrines planlagte tidsskrift ble det aldri noe av i romanen, men dette imaginære prosjektet ble altså – i hvert fall navnemessig – realisert seks år før intervjuet fant sted 14. oktober 1984.

Årene før hadde Bellow som nevnt skrevet en introduksjon til en engelsk oversettelse av Steiners foredragsserie "The Boundaries of Natural Science".

I Arken-intervjuet sier Bellow:

"Man kan føle så mye rart, men man kan strengt tatt ikke med hele seg stå for annet enn det man tenker. Og dette var det også jeg fant så fascinerende hos Steiner. Her var endelig et menneske som hadde noe å si, og den åndelige verden hadde noe som kunne tenkes, noe som man kunne tenke igjennom, som var mer detaljert og nøkternt, og ikke som hos romantikerne med deres drømmende visjon om at det nok finnes en åndelig virkelighet, men denne virkelighet kan man bare nærme seg gjennom drøm og følelser."

Bellow fremholder:

"Hos Steiner gjenkjente jeg straks de spørsmålsstillinger og problemer som jeg selv har vært opptatt av i hele mitt liv. Dette kombinert med Steiners redelighet og nøkternhet i sine svar, hans tankeklarhet, gjorde at min interesse for ham våknet."

Og Bellow utdyper på slutten av intervjuet hvilken betydning Steiner hadde for ham:

"Mitt møte med Steiner betød en klargjøring og en bekreftelse av ting jeg lenge hadde følt, men som jeg alltid hadde hørt var helt subjektive. Nå gjelder det imidlertid med Steiner som med alt annet: Jeg kan ikke gå god for annet enn det jeg vet. Jeg er ingen innviet som Steiner, og om jeg tankemessig kan følge ham, må jeg likevel la meget ligge."

La disse korte introduserende bemerkninger være tilstrekkelige i denne omgang. Utdraget av intervjuet er som nevnt inntatt som en særskilt artikkel i dette Libra-nummeret.

²¹ Alle sitatene er tatt fra Arken-intervjuet.

VI Avslutning

Vi vender tilbake til det biografiske. På slutten av sitt liv ble Bellow mer konservativ, og han identifiserte seg med den nykonservative bevegelse i USA – som alltid har hatt en sterk jødisk understrøm.

Fra midten av 1980-tallet blir referansene til antroposofien færre og færre. Hva årsaken var er ikke enkelt å gjennomskue. Kanskje ble Bellow støtt over at Owen Barfield hadde til dels sterke innvendinger mot hans bøker etter *Humboldts gave*. Barfield var for eksempel kritisk i sin anmeldelse av *The Dean's December* i 1982 – en kritikk som Bellow tilbakeviste blant annet under henvisning til at Barfield ikke hadde den nødvendige forståelse for amerikansk forfattere og amerikansk litteratur.

Da Bellows fjerde ekteskap ble oppløst på midten av 1980-tallet fulgte ikke Bellow Charlie Citrines intensjon og plan om å trekke seg tilbake fra en materialistisk livsførsel og bevege seg inn i en mer meditativ fase av livet. Tvert i mot innledet Bellow som 70-åring et forhold til en av sine studenter, som senere ble hans femte kone. Han sto i stor grad i det offentlige rampelys som kanskje trakk oppmerksomheten bort fra hans tidligere forsøk på en mer kontemplativ livsførsel.

Vi har ovenfor pekt på at Bellows privatliv var preget av turbulens og at han hadde flere ekteskap som alle endte i skilsmisse. Kanskje er det den samme mangel på kontinuitet som det var i hans privatliv, som man kan registrere i forholdet til antroposofien?

Bellow ble aldri en materialist eller en ateist. I James Atlas' Bellow-biografi er det gjengitt noen avsnitt fra intervjuer som Bellow ga på slutten av sitt liv²². Da Bellow ble spurt om han trodde på Gud, svarte han bekreftende, og i et annet intervju opplyste han at han ba til Gud – og ga følgende karakteristikk av sine bønner:

"A casual checking in at universe headquarters, at night, as I pull up the covers."

Og Atlas avslutter sin 600 siders biografi med å referere Bellows svar på spørsmålet om han trodde på at det var en eksistens etter døden. Bellow svarte²³:

"The only thing I can think of is that in this we might become God's apprentices and have the real secrets of the Universe revealed to us."

²² Atlas s. 580

²³ Se Atlas s. 599.

Litteratur:

James Atlas: Bellow. A Biography. New York 2000.

Simon Blaxland de Lange: Owen Barfield. Romanticism Come of Age. A Biography. London 2006.

Niels Magnus Bugge: Åndstradisjon som opprør. Artikler i utvalg om litteratur og kultur. Oslo 2007.

Erik Bjerck Hagen: Fortsatt god, fortsatt omstridt. Morgenbladet 16. juli 2015.

John Michael Hudtwalcker/Peter Normann Waage: Katten som går sine egne veier. Arken nr. 2-3/1985.

David Pryce-Jones: Saul Bellow interview: My Agonies over Writing. Telegraph Magazine. 3. oktober 1975.

Frode Johansen Riopelle: Den gammeldagse. Klassekampen 13. juni 2015.

Herbert J. Smith: Humboldt's Gift and Rudolf Steiner. The Centennial Review Vol. XXII 1978.

Benjamin Taylor: Saul Bellow. Letters. New York 2010.

Wikipedia (engelsk versjon) om Saul Bellow og Owen Barfield.